

Uprava v Slovenskem primorju 1918-1954 (pregled)

NEVENKA TROHA

Pregled uprave je narejen na osnovi literature, ki je navedena ločeno za posamezna obdobja in območja.

1. Italijanska uprava (november 1918 - september 1943)

Slovensko primorje (Primorska, Primorska Slovenija) teritorialno ni bilo nikoli natančno opredeljeno. Včasih z njim razumemo tudi Beneško Slovenijo, Rezijo in Kanalsko dolino, večinoma pa območje med avstroogrsko - italijansko mejo iz leta 1866 in rapalsko mejo iz leta 1920.

Eden od pogojev za vstop Italije v vojno na strani Antante leta 1915 je bila tudi bistvena korektura njene vzhodne meje. Na njene zahteve so antantne sile, a takrat še brez ZDA, pristale v tajnem Londonskem paktu. Vrhovno poveljstvo italijanske vojske je že 25. junija 1915 izdalo uredbo o opravljanju civilnih zadev na ozemlju, ki ga je italijanska vojska že zasedla ali pa bi ga v prihodnje, in ustanovilo generalni sekretariat za civilne zadeve, ki je imel do prodora pri Kobaridu oktobra 1917 sedež v Vidmu, nato pa v Padovi. Za zasedena območja avstrijskih okrajnih glavarstev so bili ustanovljeni civilni komisarjati, ki so imeli sedeže v Kobaridu, Krminu in Červinjanu.

Italijanska vojska je ob sklenitvi premirja, 3. novembra 1918, zasedla južno Tirolsko, Primorsko, dele Kranjske (celoten postojnski in del logaškega političnega okraja), del Koroške (sodni okraj Trbiž s priključeno občino Bela peč in del občine Rateče) in na zasedenem območju uvedla vojaški zasedbeni režim. Vse območje, ki je obsegalo 250 občin, je tvorilo eno upravno enoto. Ob prihodu je italijanska oblast razpustila ob koncu vojne ustanovljene slovenske narodne svete, pa tudi narodno mešani Odbor za javno blaginjo, ki je prevzel civilno oblast v Trstu. Z uredbo vrhovnega poveljstva 19. novembra 1918 je določila, da bo pristojnost civilne oblasti za vse zasedeno ozemlje opravljal generalni sekretariat za civilne zadeve, pristojnosti deželne politične oblasti pa vojaški guverner. Za vse zasedeno območje je v času vojaške uprave deloval vojaški guverner v Trstu, po okrajih in po večjih občinah pa so delovali generalni civilni komisarji.

Vojaška uprava je bila odpravljena 4. julija 1919, ko je generalni sekretariat za civilne zadeve zamenjal Osrednji urad za nove pokrajine Kraljevine Italije, ki je deloval v okviru urada ministrskega predsednika. Njegova osnovna naloga je bila usklajevanje uprave novih pokrajinah z italijansko. Vojaškega guvernerja v Trstu

je zamenjal izredni komisar. Z odlokom, izdanim 24. junija 1919, so bile določene pristojnosti civilne uprave na tem območju in na njegovi osnovi je bil ustanovljen generalni civilni komisarjat v Trstu. Celotno območje je sestavljalo enotno upravno območje z imenom Venezia Giulia, Julijska Benečija. V slovenščini se je na mesto slednjega uveljavil izraz Julijska krajina.

Začasno zasedbeno upravo je po podpisu pogodbe med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS v Rapallu 12. novembra 1920, ko je prej zasedeno območje postalo sestavni del Kraljevine Italije, zamenjala redna italijanska uprava.

Italiji je leta 1920 priključila: Goriško - Gradiščansko s 145 občinami, in sicer goriški okraj s 47 občinami (Ajba, Ajdovščina, Anbovo, Avče, Banjščice, Bate, Bilje, Čepovan, Črniče, Deskle, Dol-Otlica, Dornberg, Gaberje, Gojače, Gorica, Grgar, Kal, Kamnje, Kanal, Ločnik, Lokavec, Lokovec, Miren, Opatje selo, Osek-Vitovlje, Ozeljan, Podgora, Prvačina, Renče, Ribenberk, Ročinj, Skrilje, Solkan, Sovodnje, Sv. Križ-Cesta, Šempas, Šmarje, Šmartno, Štandrež, Števerjan, Št. Peter pri Gorici, Tribuša, Trnovo, Velike Žablje, Vogrsko, Vrtojba, Vrtovin); gradiščanski okraj z 20 občinami (Biljana, Birsca, Bračan, Copriš-Viškon, Dolenje, Fara, Gradišče ob Soči, Kopriva pri Krminu, Kožbana, Krmin, Marijan, Medana, Medeja, Morar, Moša, Romans, Sv. Lovrenc pri Moši, Vileš, Zagraj); sežanski okraj s 30 občinami (Avber, Brje, Brestovica, Dutovlje, Gabrovica, Gorjansko, Kobjeglava, Komen, Kopriva, Lokve, Mavbinje, Nabrežina, Naklo, Pliskovica, Povir, Rodik, Sežana, Šela, Skopo, Slivno, Šempolaj, Škrbina, Štanjel, Štorje, Temenica, Tomaj, Veliki dol, Veliki Repen, Vojsčica, Zgonik); tolminski okraj s 23 občinami (Bovec, Breginj, Cerčno, Čezsoča, Drežnica, Grabovo, Idrsko, Kobarid, Kred, Libušnje, Livek, Log, Ponikve, Sedlo, Srpenica, Soča, Sv. Lucija, Šehrelje, Št. Viška gora, Tolmin, Trenta, Trnovo, Volče); tržiški okraj (Monfalcone) s 25 občinami (Ajel, Camplung, Červinjan, Devin, Doberdob, Fjumičel, Foljana, Gradež, Ivanic, Muškli-Strasoldo, Oglej, Pertecole, Ronke, Ruda, Škočijan, Škodovaka, Štarancan, Št. Peter ob Soči, Št. Vid ob Teru, Tapoljan, Terc, Tržič, Turjak, Vila Vičentina, Višk);

Istro s 50 občinami, in sicer Koprski okraj z 11 občinami (Buzet, Dekani, Dolina, Izola, Koper, Marežige, Milje, Ocizla-Klauec, Piran, Pomjan, Roč), lošinjski okraj s 4, pazinski okraj s 7, poreški okraj s 13, puljski okraj s 7 in Volosko - opatijski okraj z 8 občinami (Jelšane, Lovran, Materija, Matulje, Moščenice, Podgrad, Veprinae, Volosko-Opatija);

del Kranjske s 47 občinami, in sicer Postojnski okraj s 40 občinami (Britof, Budanje, Bukovje, Col, Celje, Dolenja vas, Erzelj, Famlje, Goče, Goruje Vreme, Hrenovica, Ilirska Bistrica, Jablanica, Janežovo brdo, Kilovče, Knežak, Košana, Laže, Lože, Planina, Podkraj, Podraga, Postojna, Prem, Rateževo brdo, Senožeče, Senadole, Slap, Slavina, Smerje, Šmihel, Št. Peter na Krasu, Šturje, Št. Vid, Trnovo, Ustje, Vipava, Vrabče, Vrtilpolje, Zagorje); od Logaškega okraja sodni okraj Idrija brez večjega dela občine Ziri, a povečan za nekatere dele občin Rovte, Planina in Logatec, iz sodnega okraja Logatec pa 7 občin (Čekovnik, Črni vrh, Dole, Godovič, Idrija, Spodnja Idrija, Vojsko);

Trst, edina občina Trst;

v Dalnaciji dve občini, Zadar in Lastovo.

Že pred tem je na osnovi mirovne pogodbe med Antanto in republiko Avstrijo z dne 10. septembra 1919 v Saint Germainu Italija dobila tudi del Koroške, in sicer od beljaškega okraja sodni okraj Trbiž, povečan za del občine Podkloster iz enakoimenskega sodnega okraja in za občino Bela peč z delom občine Rateče iz Radovljanskega okraja na Kranjskem, skupaj 7 občin (Bela peč, Lipanja vas, Naborjet, Pontabelj, Trbiž, Ukve in Žabica).

Po rimskem dogovoru med Kraljevino Italijo in Kraljevino SIIS je 27. januarja 1924 Italija priključila še prejšnji "corpus separatum" - Reko, vendar v nekoliko manjšem obsegu.

Tudi za navedena priključena ozemlja, brez Zadra in Lastova, se je uveljavilo ime Julijska krajina.

Takoj po vzpostavitvi nove meje v upravni ureditvi ni bilo bistvenih sprememb. Julijska krajina je bila ena upravna enota, vendar so prejšnje dežele (Goriško - Gradiščanska, kateri so priključili anektirani del Kranjske in Koroške, Trst in Istra) v nekaterih primerih, kot so bile volitve v državni zbor leta 1921, ohranile samostojnost. Dne 31. avgusta 1921 sta bila s kraljevima dekretoma št. 1747 in 1748 imenovana izredna deželna odbora za Istro in za Goriško - Gradiščansko ter ustanovljeni mesti generalnega vicekomisarja v Poreču in Gorici. Isti odlok je določal tudi, da se v štirih mesecih po objavi odloka v Julijski krajini razpišejo občinske volitve. Volilni postopek je podrobneje urejal kraljevi odlok z dne 7. oktobra 1921 in je bil enak postopku za parlamentarne volitve glede volilne pravice in poteka volilnega akta, volilni sistem pa je bil drugačen. Namesto proporcionalnega zastopstva je veljal večinski sistem.

Nekatere občinske uprave so bile do volitev januarja 1922 v rokah kraljevi komisarjev, druge pa so upravljali pred vojno izvoljeni župani in občinski odbori. Predvojne občinske svete je okupacijska oblast odstavljala tam, kjer so se ji zdeli nevarni za italijanske nacionalne interese. V Trstu je bil svet razpuščen zaradi močne opozicije socialistov sredi leta 1919. Prve povojne

občinske volitve so bile 15. januarja po podeželskih in 22. januarja 1922 v Trstu, Gorici in delu istrskih občin.

Dne 17. oktobra 1922 je s kraljevim dekretom št. 1353 postala Julijska krajina pokrajina (provincia) s prefektom na čelu, generalna civilna vicekomisarja v Gorici in Poreču pa sta postala viceprefekta. Politični okraji, ki so na splošno ohranili svoj obseg in katerim so načelovali namesto predvojnih okrajnih glavarjev civilni komisarji, so se prekrstili v okrožja (circondari), ki so jim načelovali podprefekti.

V upravni ureditvi so bile pomembne spremembe uveljavljene 18. januarja 1923, ko so s kraljevim odlokom št. 53 priključeno ozemlje razdelili na pokrajine (provincia), kakršne so bile v Italiji Ustanovljeni sta bili Puljska in Tržaška pokrajina, vsaka z lastnim prefektom na čelu. Ostalo območje Julijske krajine, to je večji del nekdanje Goriško - Gradiščanske dežele, pa je bilo priključeno k Videmski pokrajini, ki je od tlej dobila še drugo ime, to je Furlanska pokrajina (Provincia del Friuli), in sicer Goriško okrožje s 74 občinami, Gradiščansko s 34 in Tolminsko z 31 občinami. Videmska pokrajina pa je obsegala poleg omenjenih še Čedadsko, Pordenonsko, Tumeško (Tolmezzo) in Videmsko okrožje. Sedem občin Trbiškega okraja so priključili že prej obstoječemu Tumeškemu okrožju. Že 5. julija 1923 je s kraljevim dekretom št. 1489 v upravni razdelitvi Videmske pokrajine nastala bistvena sprememba. Ukinili so Tolminsko okrožje in njegovo ozemlje razdelili med Goriško, Čedaško in novoustanovljeno Idrijsko okrožje. Tako se je Goriškemu okrožju priključil Tolminski sodni okraj v starem obsegu, Čedaškemu okrožju sodni okraj Bovec in odpravljeni sodni okraj Kobarid. Novo Idrijsko okrožje je obsegalo Idrijski sodni okraj, povečan za odpravljeni Cerkljanski sodni okraj, Červinjanski sodni okraj se je izločil iz Gradiščanskega in se priključil Videmskemu.

Puljska pokrajina (Provincia di Pola, tudi Provincia dell'Istria) s sedežem prefekture v Pulju je obsegala od današnjega ozemlja Republike Slovenije Koprsko okrožje z desetimi občinami, ki je v bistvu odgovarjalo prejšnjemu Koprskemu okraju, Volosko-opatijsko okrožje, ki je tudi deloma posegalo na današnje ozemlje RS, poleg njega pa še Lošinjko, Pazinsko, Poreško in Puljsko okrožje, skupaj 81 občin.

Tržaška pokrajina je prav tako obsegala dve okrožji, in sicer Postojnsko s 14 in Tržaško z 31 občinami.

Po priključitvi Reke v začetku leta 1924 so ustanovili novo Reško pokrajina (provincia di Fiume, provincia del Carnaro), ki so ji priključili Volosko - opatijsko okrožje iz Puljske pokrajine razen občine Materija in Podgrad, ki sta ostali v Puljski pokrajini in sta bili priključeni Koprskemu okrožju.

Dne 21. oktobra 1926 so zaradi javne štednje

s kraljevim dekretom št. 1890 skrčili število okrožij. V Julijski krajini so bile odpravljene podprefektore v Gradišču, Idriji in Voloskem - Opatiji ter podprefektura v Čedadu, pod katero je spadal bivši Bovški sodni okraj. Zato naj bi oživel Tolminsko okrožje, ki naj bi dobilo vse občine, ki jih je prej enkrat že imelo in so bile razdeljene med Goriško, Idrijsko in Čedaško okrožje. Odpravljeno Gradiščansko okrožje se je združilo z Goriškim, Volosko - opatijsko pa z Reškim. Toda do ustanovitve Tolminskega okrožja sploh ni prišlo, kajti 2. januarja 1927 so bile z dekretom - zakonom št. 1 odpravljene vse podprefektore sploh in ustanovila se je nova Goriška pokrajina. Sedež je postala Gorica, ki se je povečala za mejne občine Ločnik, Podgora, Solkan, Štandrej in Šempeter (Št. Peter pri Gorici). Isto leto, vendar ne hkrati, ji je bila priključena tudi občina Vrtojba.

Ako upoštevamo še nekatere spremembe v obsegu občin, je konec marca 1927 bila politično - upravna razdelitev Julijske krajine naslednja: Goriška pokrajina s 121 občinami; Puljska pokrajina s 43 občinami, od tega so bile slovenske Dekani, Herpelje - Kozina, Izola, Koper, Marezige, Piran, Smarje; Reška pokrajina s 15 občinami, od tega slovenske Ilirska Bistrica, Jablanica, Jelšane, Knežak, Materija, Podgrad, Prem; Tržaška pokrajina z 39 občinami; Videmska pokrajina z 21 občinami; Zadarska pokrajina z 2 občinama.

V obsegu pokrajine je od tedaj nastala do konca leta 1940 samo ena sprememba. Dne 4. oktobra 1928 sta se v skladu z zakonom št. 2370 od Puljske pokrajine odeepili in priključili Reški občini Materija in Podgrad, ki sta bili do leta 1924 vključeni v Volosko - opatijsko okrožje. Zelo obsežne pa so bile spremembe, ki so nastale v obsegu in poimenovanju občin, kar je bilo uveljavljeno s kraljevimi dekreti. V letih 1927 in 1928 je bila namreč izvedena komasacija, ki je združila vrsto dotlejš samostojnih občin.

V Goriški pokrajini sta se 24. novembra 1927 združili občini Kojško in Števerjan v eno z imenom "San Martino Quisea", občini Sovodnje in Miren v eno z imenom Miren; dne 27. novembra 1927 so se občine Kopriva pri Krmini, Moša, Sv. Lovrene pri Moši in Morar združile v eno občino z imenom Kopriva (Capriva di Cormons); dne 1. decembra 1927 sta se občini Breginj in Sedlo združili v eno z imenom Breginj, občine Osek-Vitovlje, Ozelj in Šempas v eno z imenom Šempas; dne 15. decembra 1927 so se občine Črniče, Gojače, Kamnje in Vrtovin združile v eno z imenom Črniče, občine Podraga, Št. Vid in Vrabče v eno z imenom Št. Vid, občine Čepovan, Lokovec in Tribuša v eno z imenom Čepovan, občini Ribenberk in Šmarje v eno z imenom Ribenberk, občini Col in Podkraj v eno z imenom Col; dne 22. decembra 1927 sta se občini Črni vrh in Godovič združili v eno z imenom Črni vrh; dne 29. januarja 1928 sta se občini Dolenje in Kož-

hana združili v eno z imenom Dolenje; dne 5. februarja 1928 so se občine Ajba, Avče, Kanal in Ročinj združile v eno z imenom Kanal, občine Skrilje, Sv. Križ in Velike Žablje v eno z imenom Sv. Križ; dne 1. marca 1928 sta se občini Bilje in Renče združili v eno z imenom Renče, občine Dornberg, Prvačina in Vogrsko v eno z imenom Dornberg; dne 15. marca 1928 so se občine Dreznica, Idsko, Kobarid, Libušnje, Livek in Trnovo združile v eno z imenom Kobarid, občine Birska, Romans in Vileš v eno z imenom Romans; dne 28. marca 1928 občine Banjšice, Bate in Grgar v eno z imenom Grgar, dne 29. marca 1928 so se občine Bovec, Čezsoča, Log, Srpenica in Žaga združile v eno z imenom Bovec, občini Biljana in Medana v eno z imenom Dobrovo, občine Ponikva, Sv. Lucija in Št. Viška gora v eno z imenom Sv. Lucija, občini Anbovo in Deskle v eno z imenom novonastalega naselja Salona d'Isonzo; dne 28. junija 1928 sta se občini Temenica in Vojševca združili v eno z imenom Temenica; dne 5. julija 1928 so se občine Brje, Gabrovica, Gorjansko, Komen, Pliskovica, Škrbina in Veliki dol združile v eno z imenom Komen, občine Brestovica, Opatje selo in Sela v eno z imenom Opatje selo; dne 3. avgusta 1940 sta se občini Koroba in Marijan združile v eno z imenom Marijan, občine Bračan, Krmin in Medeja v eno z imenom Krmin.

Poleg tega so priključili 15. januarja 1928 občino Trento k občini Soča, 2. februarja 1928 občini Kohjeglava in Gaberje k občini Štanjel, 15. marca 1928 občine Budanje, Erzelj, Goče, Lože, Slap in Vrhpolje k občini Vipava, 29. marca 1928 občino Volče k občini Tolmin, 31. maja 1928 občine Dol-Otlica, Lokavec, Planina, Šturje in Ustje k občini Ajdovščina, 7. junija 1928 občino Šebrelje k občini Cerkno, 5. julija 1928 občine Čekovnik, Dole, Ledine, Spodnja Idrija in Vojsko k občini Idrija, 25. oktobra 1928 občino Vrtojba k občini Gorica.

S tem se je število občin v Goriški pokrajini skrčilo na 42.

V Puljski pokrajini so bile spremembe na današnjem ozemlju Republike Hrvaške. Po njih je imela Puljska pokrajina 42 občin.

V Reški pokrajini sta se 8. septembra 1927 združili občini Knežak in Zagorje v eno z imenom Knežak; dne 11. novembra 1927 sta se združili občini Ilirska Bistrica in Trnovo v eno z imenom Ilirska Bistrica (Villa del Nevoso). Dne 22. septembra 1927 sta se frakciji Podgraje in Žabice odeepili od občine Jelšane in priključili občini Jablanica. Ostale spremembe so bile v hrvaškem delu. Po spremembah je Reška pokrajina imela 13 občin.

V Tržaški pokrajini so se 14. maja 1927 združile občine Britof, Famlje in Gornje Vreme v eno z imenom Britof; dne 7. julija 1927 so se občine Dutovlje, Kopriva in Skopo združile v eno z imenom Dutovlje; dne 8. septembra 1927 sta se občini Avber in Tomaj združili v eno z

imenom Tomaj; dne 27. julija 1928 so se občine Devin, Nabrežina, Slivno in Sempolaj združile v eno z imenom Devin - Nabrežina; dne 29. julija 1927 se je občina Naklo ob prenosu županstva iz Matavina v Divačo preimenovala v Divača - Škočjan, kasneje (1940) pa se je ime spremenilo v "Divaecia Grotte del Timavo". Število občin v Tržaški pokrajini se je tako znižalo na 30.

Večje spremembe so bile tudi v občinah Videmske pokrajine. Tako sta bili 18. marca 1928 občini Muškli-Strasoldo in Škodovaka priključeni občini Červinjan; dne 9. aprila 1928 občina Lipalja ves občini Ponteba, v katero so že prej združili občino Pontabelj; dne 28. julija 1928 sta se občini Naborjet in Ukve združili v eno z imenom Naborjet-Ovčja ves; dne 27. septembra 1928 so združili občini Čamplung in Tapoljan v eno z imenom "Campolongo al Torre"; dne 18. maja 1931 so združili občini Ajel in Ivanic v eno z imenom Ajel. Tako se je število občin, ki so prišle pod Videmsko pokrajino, znižalo na 11, če ne upoštevamo Pontablja in Lipanje vesi, ki sta postali del občine Ponteba v stari Videmski pokrajini. Prav tako se je skrčilo število občin v Beneški Sloveniji. Prej samostojna občina Gorjani je prešla pod občino Rtin, občini Ronac in Tarčent pa sta se združili v eno občino z imenom Podbonesec.

Po italijanski zakonodaji so bile občine posredni organi državne administracije, vendar so imele nekaj samouprave. Kraljevi dekret je lahko združil več občin v eno, pri čemer pa je imela vsaka od njih možnost še naprej upravljati svoje premoženje. Posamezna mesta in večji kraji so imeli možnost odepitve. Vsaka občina je morala imeti poseben urad, tajnika in potrebne občinske uslužbence, lahko pa je več občin skupaj financiralo tajnika in imelo skupen urad, a so morali imeti svojega župana (sindaco), svoj občinski odbor in svoj svet. Ta je določil iz svojih vrst predstavnika za skupen svet tako združenih občin. Večinoma so bile občine razdeljene na frakcije. Člani občinskega sveta so bili voljeni, njihovo število je bilo odvisno od števila prebivalcev in je nihalo med 15 in 80. Svetniki so iz svoje srede izvolili asesorje v občinski odbor in župana, ki je bil izvršilni organ, medtem ko je bila naloga sveta odločanje o občinskih zadevah. Župan je bil hkrati uradnik države, vodja občinske uprave in samouprave. Delo in sklepe sveta je nadziral prefekt s pomočjo posebnih komisarjev. Nadrejeni organ občinske administracije je bil pokrajinski (provincialni) odbor. Občina je morala skrbeti tudi za registre civilne uprave.

Ob nastopu fašizma se upravna organizacija sama v bistvu ni spemila. Prefekt je ostal glavni eksponent centralne vlade v pokrajini. Bistvene spremembe so bile uvedene leta 1934, ko je bila 3. marca s kraljevim dekretom potrjena novela občinskega in pokrajinskega (provincijskega) zakona, ki ga je poleg kralja podpisal tudi Mussolini. Ozemlje kraljevine je bilo razdeljeno le na

provincie in občine. S tem dekretom so zamenjali vse voljene samoupravne organe in jih nadomestili z imenovanimi ter jim tudi spremenili naziv: Tako sta občinski svet in občinski odbor postala občinska konzulta (consulta comunale); župan (sindaco) je postal podesta, svet province in izvršni odbor sta postala rektorat (Rettorato, Collegio dei rettori), predsednik province pa preside.

Najvišjo izvršno oblast v provinci je imel tudi posej prefekt, ki mu je bila podrejena vsa uprava razen sodišče, vojske, mornarice, letalstva in železnice, torej tudi policija. Od njega je bila neposredno odvisna tudi inšpeksijska služba. V prefektovem uradu je bilo poleg podprefekta in načelnika kabineta več oddelkov. Za primer naj navedemo, da je imel urad tržaškega prefekta leta 1941 pet oddelkov, poleg njih pa še tiskovni urad ter pokrajinskega zdravnika.¹ Prefekt je izdajal tudi svoj uradni list. Predsedoval je pokrajinskemu svetu in pokrajinskemu administrativnemu odboru, v katerem so bili poleg prefekta, inšpektorja pokrajine (province), dveh svetnikov prefektore in glavnega knjigovodje še štirje člani, ki jih je določil izmed zanesljivih članov sekretariat fašistične stranke, imenovalo pa jih je notranje ministrstvo za dobo štirih let.

Občinsko konzulto je imenoval prefekt iz vrst fašističnih sindikatov oziroma minister za notranje zadeve za mesta z več kot 100.000 prebivalcev. Imela pa je samo posvetovalni značaj. Minister je tudi imenoval podestata, medtem ko je pokrajinski rektorat (Rettorato) imenovala vlada.

Glede združevanja občin novela ni prinesla bistvenih sprememb. Župan (podesta) je bil lahko hkrati župan v treh občinah. V večjih občinah v glavnih mestih pokrajine, turističnih, industrijskih in drugih središčih je notranje ministrstvo imenovalo enega ali dva podžupana. Številni sestav občinskih svetov je določal prefekt in so imeli med 6 in 40 članov. Prefekt je tudi določil, katere proizvodne dejavnosti so bile zastopane v svetu, priziv na njegovo odločitev o sestavi sveta ni bil mogoč. Svetnike je imenoval prefekt za dobo štirih let po določenih zakonitih sindikalnih združenj. V svetu so bile lahko tudi ženske, a so morale izpolnjevati posebna določila. Prefekt ali notranje ministrstvo sta lahko svet razpustila. Župan je bil pri svojem delu veliko bolj odvisen od prefekta in pokrajinskega administrativnega odbora kot od sveta.

Kot smo omenili, je bila v pristojnosti prefekta tudi policija. Glavne policijske sile so bile kvestura, karabinjerji, finančni stražniki, gozdarski stražniki in druge. Ob njih je delovala prostovoljna milica za varnost države (Milizia volontaria per la sicurezza nazionale, MVSNI), ki se je konstituirala iz prvotnih skvader marca 1923,

¹ T. Ferenc, Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivno, "Prispevki za zgodovino delavskega gibanja", 1. XX, 1980, št. 1-2, str. 48.

od leta 1928 pa je bila vključena v redno vojsko. V Julijski krajini je obsegala VI. cono s sedežem v Trstu, razdeljeno na pet legij s kohortami. Tu so delovale Soška ali 62., kraška ali 59. (imenovala tudi Monte Re - Nanos), legija Sv. Justa ali 58., kvarnerska ali 61. in istrska ali 60. legija. Legije je sestavljalo okrog 2000 moških, od katerih je bil del stalno pod orožjem, del pa doma in se je po potrebi pridruževal enoti. Redna policija (Pubblica sicurezza) je bila reorganizirana leta 1927 z ustanovitvijo Generalnih političnih inšpektoratov, ki so razvili tajno politično policijo Ovla. Redna policija je po izrednih zakonih iz leta 1926 imela, poleg ostalih nalog, tudi nalogo dnevnega nadzora nad aktivnimi opozicionalci in njihovo nevtralizacijo, tajna politična policija pa nalogo zatreti antifašistične aktivnosti.

2. Nemška uprava (september 1943 - april 1945)

Italijanska uprava je v Slovenskem primorju tudi po vstopu Italije v vojno junija 1940 in po napadu na Jugoslavijo, ostala enaka. Rapalska meja je med italijansko okupacijo t.i. Ljubljanske pokrajine ostala nespremenjena. Spremembe sta prinesla šele kapitulacija Italije in prihod nemškega okupatorja. Po Hitlerjevem ukazu z dne 10. septembra 1943 je bila ustanovljena Operacijska cona "Jadransko primorje" (Operazionijszone "Adriatisches Küstenland"), v katero so vključili t.i. Ljubljansko pokrajino, italijanske pokrajine Gorica, Reka, Pulj in Trst ter Hrvaško primorje, ki ga je že leta 1941 priključila Italija. Meje pokrajin so večinoma pustili nespremenjene. Dejansko je šlo za aneksijo vsega ozemlja, ki je prej pripadalo Avstro-Ogrski k rajhu, saj je bilo ime cone le krinka za aneksionistične težnje zlasti nacističnih funkcionarjev iz avstrijskih dežel. Hitler je namreč moral upoštevati obstoj Mussolinijeve državnice v severni Italiji in ni mogel kar tako priključiti teh na novo zasedenih predelov Nemčiji.

Hitler je že v ukazu 10. septembra 1943 določil, da bo operacijsko cono upravljala vrhovni komisar (Oberster Kommissar) in je na to mesto imenoval šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Reinerja. Ta je postal edini nosilec oblasti v svoji upravni enoti in je bil podrejen neposredno Hitlerju. Imel je namestnika za državno upravo, ki je vodil tudi urad v Trstu. Ta je imel poleg generalnega referenta in vodje glavne pisarne še deset oddelkov, in to za notranjo upravo; za tisk, propagando in kulturo; za finance; za pravosodje; za znanost in pouk; za poljedelstvo in gozdarstvo; za gospodarstvo; za delo; za gradbeništvo in za prostorski red. Vrhovnemu komisarju sta bila podrejena tudi poverjenika za pošto upravo in za promet.

Vrhovni komisar je v prvi odredbi, ki jo je izdal 1. oktobra 1943, določil, da mora vsa uprava v operacijski coni poslovati dalje. Tako so prefekti vodili upravo v svojih pokrajinah še

naprej večinoma z istim osebjem in na enak način kot prej, a sedaj seveda po odredbah in navodilih nemškega vrhovnega komisarja. Z odredbo, izdano 22. oktobra 1943, je le-ta imenoval nemške svetovalec, ki so bili njegovi zastopniki v pokrajinah, imeli pa so tudi pravico, da sami dajejo uavodila in nasvete prefektom. Tudi oni so imeli oddelke za posamezne upravne panoge.

Tako Nemci v italijanski upravni organizaciji niso izvedli sprememb, razen da so prepovedali upravnim oblastem vzdrževati zvezo z Mussolinijevo vlado v t.i. Salojski republiki in jo tako odtegnili v upravnem in v sodnem oziru. Prepovedali so tudi prisilno novačenje za Mussolinijevo vojsko, dovolili pa vključevanje prostovoljcev in pripadnikov fašistične milice. Ne le da so si prizadevali ohraniti upravo pred 8. septembrom 1943, ampak so obnovo občinske uprave včasih postavljali celo za pogoj za dodeljevanje racioniranja preskrbe ljudi. Vendar pa so v slovenskih predelih dopuščali imenovanje slovenskih županov. Na slovenskih območjih je bila obnova stare italijanske uprave dejansko nemogoča, saj so jo tvorili italijanski priseljenci, ki so se ob kapitulaciji Italije večinoma vrnili v razne italijanske pokrajine, medtem ko slovenskih uradnikov v času fašizma ni bilo. Tone Ferenc domneva, da npr. v Goriški pokrajini sredi februarja 1945 ni poslovala okupatorjeva uprava niti v tretjini od 42 občin. V slovenski Istri je v 9 občinah od jeseni 1943 najprej poslovalo 6 občinskih uprav, večinoma v obalnih mestih, od pomladi 1944 pa samo še v mestih. Za občine, v katerih niso mogli izvajati svoje oblasti, so Nemci vodili določeno omejeno administracijo na sedežu prefekture.²

Nemški okupator je ohranil tudi osnovno policijsko organizacijo s kvesturami na sedežih pokrajin. Poleg nje so ustanavljali pomožne policijske enote kot Teritorialno obrambna milica (Milizia difesa territoriale, MDT), Mestna straža (Guardia civica) in domobrance. Vse redne in pomožne policijske enote, tudi Slovenski narodnovarnostni zbor (SNVZ), so bile podrejene šefu policijskih sil.

3. Uprava na osvobojenem ozemlju (1943 - april 1945)

V prvi fazi osvobodilnega gibanja so tudi v Slovenskem primorju delovali odbori OF kot organi političnega gibanja in oblasti hkrati. Še pred kapitulacijo Italije je bilo tam 13 okrožnih, nekaj desetih rajonskih in nekaj sto terenskih odborov OF, ki so pričeli prevzemati določene funkcije ljudske oblasti, kot sta bila zbiranje narodnega davka in posojila svobode ter mobilizacija v enote NOV in POS.

² T. Ferenc, Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, "Prispevki za zgodovino delavskega gibanja", I. XX, 1980, št. 1-2, str. 52.

Takoj po kapitulaciji Italije, 11. septembra 1943, je bil ustanovljen Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo (NOS). Imel je ožji odbor kot izvršilni organ, v katerem so bili referenti za posamezna področja: vojsko, upravo, poljedelstvo, prosveto, finance, gospodarstvo, verstvo, zdravstvo in promet. Ustanovitev teh referatov pomeni začetek oblikovanja javne uprave slovenskega osvobodilnega gibanja na Primorskem. NOS je izdal več odlokov, ki so večinoma temeljili na pravnih normah, ki so jih postavili že leto prej na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem, ali pa na odlokih, ki jih je izvršni odbor OF izdal v prvi polovici septembra 1943. Nekaj odlokov je bilo popolnoma novih, izvirnih in jih je zahteval poseben položaj Slovenskega primorja. NOS je deloval do 13. januarja 1944, ko se je po lastnem sklepu razpustil in prenesel pristojnosti na SNOO (SNOS).

Takoj po kapitulaciji Italije je bil sprejet tudi temeljni akt - odlok Vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1943 o priključitvi Slovenskega primorja Združeni Sloveniji. Odlok ni imel mednarodnopravne veljave, pač pa veliko moralno spodbudo za primorske Slovence in ga je novembra 1943 potrdilo predsedstvo Avnoja in nato Avnoj na plenarni seji.

Upravno-politično je bilo Slovensko primorje septembra 1943 razdeljeno na okrožja, in sicer Tolminsko, Brijško, Goriško, Idrijsko, Pivško, Kraško, Tržaško in Brkinsko. Ta ureditev se je spremenila spomladi 1944, ko so delovala naslednja okrožja: Beneško, Tolminsko, Baško, Brijško, Kanalsko, Goriško, Idrijsko, Vipavsko, Kraško, Pivško, Brkinsko, Tržaško in Istrsko.

Spomladi 1944 so se začele priprave na volitve osnovnih organov ljudske oblasti, narodnoosvobodilnih odborov (NOO), in sicer na osnovi odloka SNOS z dne 21. maja 1944. Volitve, ki so bile neposredne, splošne in tajne, so zaradi vojnih razmer potekale od junija do pozne jeseni 1944. Volilno pravico so imeli vsi odrasli razen sodelavcev okupatorja.

Najprej so bile volitve v krajevne NOO v okviru dotedanjih okrožij in okrajev, nato pa v novih, večjih okrožjih. Sredi julija so namreč manjša okrožja in okraje združili v večje. Tako so Baško, Idrijsko in Kanalsko združili v Severnoprimorsko okrožje z okraji Bača, Cerknovo, Črni vrh - Vojsko, Idrija, Kal - Kanal, Grgar - Čepovan, Goriško, Vipavsko in Kraško so združili v Srednjeprimorsko z okraji Gorica, Miren, Vipava, Ajdovščina, Komen, Sežana, Tržič, Pivško, Brkinsko in Istrsko so združili v Lužnoprimorsko z okraji Podnanos, Pivka, Brkini, Snežnik, Bazovica, Socerb, Lopar, Istra, obala; okrožja Tolmin, Brda in Beneška Slovenija so združili v Zahodnoprimorsko okrožje z okraji Bovec, Tolmin, Kobarid, Brda, Idrijsko, Vzhodna Benečija, Zahodna Benečija. Okrožje Trst je ostalo v dotedanjem obsegu. Vsak okrožni narodnoosvobodilni odbor je imel poleg pred-

sednika, podpredsednika in tajnika tudi deset referentov, ponekje tudi manj, in sicer za gospodarstvo, trgovino, obrt in industrijo, finance, obnovo, prosveto, socialno skrbstvo, zdravstvo, graditev ljudske oblasti, promet in za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Konec septembra so bile volitve tudi v petih volilnih enotah v vzhodnem delu Beneške Slovenije, v začetku oktobra pa v petih enotah v Reziji. Volitev ni bilo v Soški dolini, Baški grapi, v vsem tržaškem okrožju in drugih mestih z bližnjo okolico. Od junija do novembra so na ta način v Slovenskem primorju izvolili 325 (po nekem podatku celo 501) krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (KNOO) in nekaj več odposlancev za okrajne narodnoosvobodilne skupščine. Le-ti so od septembra do novembra 1944 izvolili 21 okrajnih narodnoosvobodilnih odborov.

Odlok predsedstva SNOS z dne 28. avgusta 1944 je naročil, da se v Slovenskem primorju izvoli poseben organ, ki bi predstavljal vrhovno oblast v pokrajini in imel naredbodajalno in izvršilno moč. Podobnega niso izvolili na nobenem drugem območju Slovenije. Kot ugotavlja Tone Ferenc, je bil glavni razlog za takšno odločitev v tem, da bi tak organ lahko predstavljal vrhovno oblast v primeru zasedbe zavezniških vojaških sil, obenem pa je bilo tako široko razpredeno mrežo NOO, kot je bila na Primorskem, težko uspešno voditi iz Kočevskega Roga, kjer je bil takrat sedež osrednjih organov slovenskega osvobodilnega gibanja. Poleg tega je bil Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje (PNOO), za razliko od pokrajinskih organov OF, ki so bili imenovani, izvoljen, kar naj bi bilo pomembno tudi v zunanje-političnem pogledu.³

V okviru PNOO, ki so ga izvolili 15. septembra 1944 delegati vseh petih okrožij, so delovali odseki za prehrano, trgovino, kmetijstvo, obrt in industrijo, gozdarstvo, promet ter odseki, ki so nastali iz referatov pokrajinskega odbora OF, in sicer za zdravstvo, prosveto, socialno skrbstvo, sodstvo, izgradnjo ljudske oblasti, notranje zadeve, obnovo, gradnje in personalni odsek. V njegovem okviru sta delovala tudi pokrajinska referenta za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev ter za upravo narodne imovine in pa podružnica Denarnega zavoda Slovenije. Izvršni organ oblasti (policijska) je bila Narodna zaščita, ki je imela pokrajinsko in okrožna ter okrajna načelstva, po vaseh pa so delovali zaščitniki. Jeseni 1944 so uvedli ustanovo javnega tožileca v pokrajini in javnih tožilcev v okrožjih, katerih naloga je bila varovati zakonitosti pri delu organov ljudske oblasti.

Najpomembnejše naloge organov ljudske oblasti na Primorske do konca vojne so bile: zbiranje gotovnih sredstev za potrebe osvobodilne vojske,

³ T. Ferenc, Razvoj ljudske oblasti v Slovenskem primorju 1941-1947, v *Katalogi* 6, 1979, str. 34.

mobilizacija vanjo, skrb za žrtve fašističnega nasilja, predvsem za pogorelece in revne, in skrb za partizansko osnovno šolstvo. Zadnja naloga je bila ena najpomembnejših, saj je italijanska oblast že v dvajsetih letih postopno odpravila vse slovenske šole in so učenci ostali brez pouka v materinščini. Že junija 1944 je na Primorskem delovalo 340 šol s 383 učitelji, od tega je bilo 98 poklicnih, in 16.158 učencev. Ena najpomembnejših nalog PNOO pa je bila preučiti upravne probleme Slovenskega primorja s perspektivo, da bodo pripravljene za prevzem oblasti po zmagi.

Območje PNOO je od ustanovitve do januarja 1945, kot smo videli po upravno-teritorialni reorganizaciji iz avgusta 1944, obsegalo pet okrožij z 29 okraji. Januarja 1945 so nekatere okraje združili, obenem pa so Srednjeprimorskemu okrožju priključil okraj Podnanos.

Zaradi že organiziranega in delujočega sistema ljudske oblasti pomladi 1945 ob osvoboditvi ni bilo brezvladja in so poleg vojaških oblasti kot organi civilne oblasti na ozemlju zahodno od rapalske meje, ki so ga osvobodili in zasedli slovenski partizani in IV. jugoslovanska armada, nastopili narodnoosvobodilni odbori.

4. Jugoslovanska zasedbena uprava Julijske krajine (1. maj - 12. junij 1945)

Kljub poskusom dogovora o razmejitveni črti zasedbe med zahodnimi zavezniki in jugoslovansko armado do slednjega pred koncem vojne ni prišlo. Jugoslovanska armada in slovenski partizani so v skladu z usmeritvami svojega vodstva prve dni maja 1945 osvobodili in zasedli celotno slovensko etnično ozemlje. Le dan za enotami jugoslovanske armade in IX. korpusa so v Trst, Gorico in na območje zahodno od kasnejše razmejitvene črte prišli zahodni zavezniki. Kljub temu je na osnovi dogovora med komandantom IV. armade JA generalom Petrom Drapšinom in komandantom britanskega 13. korpusa generalom Jobnom Hardingom, ki je bil sprejet 5. maja 1945,časna uprava v Julijski krajini bila v rokah Jugoslovancev, angloameriške enote pa so ostale v Trstu in v koridorju proti Avstriji.

Jugoslovansko zasedbeno oblast je predstavljal štab IV. armade in komande mest. Komandant mesta Trst je že prve dni maja izdal ukaze, s katerimi je prevzel oblast, odredil vojno stanje, omejil gibanje in prepovedal manifestacije, blokiral vse banke in bančne račune, uvedel nadzor nad industrijskimi podjetji in razveljavil vse zakone in odredbe fašističnih oblasti.

PNOO je 6. maja uvedel, 12. maja 1945 pa izdal odlok o novi teritorialni upravni ureditvi. Slovensko Primorje so razdelili na Goriško in Tržaško okrožje ter avtonomno mesto Trst. Goriško okrožje se je razvilo iz Severnoprimskega, Zahodnoprimskega in večine Srednjeprimorskega okrožja. Meja med okrožjema je potekala med dotedanjsima okrožjema za Srednjo

Primorsko in Severno Primorsko ter dotedanjim okrožjem za Južno Primorsko z naslednjimi spremembami: ozemlje bivših občin Devin - Nabrežina in Zgonik v Komenskem okraju, kakor tudi okraj Sežana z izjemo ozemlja bivše občine Štanjel, je pripadlo Tržaškemu okrožju, ki inu je od ajdovsko - vipavskega okraja pripadlo še območje bivše občine Štjak in okraj Podnanos. Dne 21. maja 1945 so z dodatnim odlokom priključili tudi Tržiški okraj in je Tržaško okrožje tako obsegalo 9 okrajev: Devin - Nabrežina, Milje - Dolina, Hrpelje - Kozina, Ilirska Bistrica, Koper, Piran, Postojna, Sežana in Tržič. Goriško okrožje pa je imelo 15 okrajev, in sicer: Cerklje, Idrija, Grgar, Kanal, Gorica, Ajdovščina, Miren, Dornberg, Komen, Bovec, Tolmin, Gradišče ob Soči, Krnin, Tarčent in Čedad.

Jugoslovanska vojska je zahtevala, da vojaške oblasti del pooblastil čim hitreje prenesejo na civilne organe - narodnoosvobodilne odbore na različnih ravneh. V Trstu, ki je imel ključni pomen, se je to zgodilo 8. maja 1945 (svečana predaja oblasti je bila nato 13. maja), ko je komandant mesta prenesel vso civilno oblast na novoustanovljeni Mestni osvobodilni svet Trst (MOS), v njegovi pristojnosti pa so ostali urejanje notranjih zadev, zunanje trgovine in industrije.

MOS je že v prvih dneh po prevzemu pooblastil izdal nekaj odlokov, med njimi tudi odlok o narodnih sodiščih. Njegovo delo je bilo organizirano v 13 odsekih, teritorialno pa je bilo območje razdeljeno na pet rajonskih, en okrajni (Opčine) in deset krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Gospodarski pomen, ki ga je imelo mesto Trst za širše zaledje, pomen Trsta v mednarodnih dogajanjih, saj je bil v marsičem ključ za vsa ostala območja, pa tudi narodnost prebivalstva, ki je bilo v veliki večini italijansko, so bili razlogi, da je imelo mesto Trst v okviru upravno - teritorialne, pa tudi pravne ureditve, poseben položaj in široko avtonomijo. Pokrajinska zakonodaja je v Trstu veljala samo okvirno in je MOS ukrepe sprejemal posebej. V Trstu so po posebnem sistemu v okviru krajevnih odborov in v okviru sindikatov v podjetjih izvolili delegate za mestno skupščino, ki je nato zasedala 17. maja 1945. Ožji organ je bila konzulta mesta, ki je med drugim že 21. maja 1945 sprejela sklep o ustanovitvi posebnega Ljudskega sodišča za sojenje fašističnih zločincev proti obstoju in svobodi ljudstva in demokratičnim ustanovam. Svoj naziv je dopolnil tudi PNOO in se odtlej imenuje PNOO za Slovensko primorje in Trst.

Od konca aprila 1945 so na tistih območjih Slovenskega primorja, kjer tega dotlej največkrat zaradi okupatorjeve navzočnosti, niso izvedli, volili krajevne in mestne narodnoosvobodilne odbore, in sicer v spodnji Soški dolini, v italijanskih krajih ob morju, v Istri in v Tržaškem zalivu ter v krajih ob železnici Postojna - Trst. Obenem je bila konec maja in v začetku junija sklicana večina okrajnih in okrožni narodnoosvo-

bodilni skupščini. Vsi izvoljeni odbori so bili le začasni nosilci oblasti, v najkrajšem času pa naj bi pripravili splošne, tajne in neposredne volitve v vse organe ljudske oblasti v pokrajini. V ta namen je odsek za notranje zadeve PNOO že konec maja 1945 začel s setavljanjem volilnih imenikov po krajih.

Odposlanci Goriškega okrožja so že 8. maja 1945 izvolili izvršilni odbor, ki ga je skupščina potrdila 31. maja. Izvolili so tudi 140 poslancev za pokrajinsko skupščino. Izvršilni odbor novega Tržaškega okrožja je bil izvoljen na prvi redni narodnoosvobodilni skupščini 1. junija 1945 v prisotnosti vseh delegatov razen delegatov mesta Koper. Do tedaj je vodil delo začasni izvršilni odbor, ki so ga sestavljali člani prejšnjega Južno-primorskega in posamezni člani Srednjepimorskega okrožja. V izvršilni odbor je bilo izvoljenih 17 članov, ob teh pa 160 poslancev za pokrajinsko skupščino.

Ker je PNOO prevzel po osvoboditvi civilno oblast tudi v večjih mestih, so ga preoblikovali. Na pokrajinski skupščini 5. junija 1945 so izvolili nov, razširjen glavni odbor, v katerem je bilo dve tretjine Slovencev in ena tretjina Italijanov. Imel je predsednika, tri podpredsednike in dva tajnika, predsedstvo pa je imelo 15 članov. PNOO je imel 15 odsekov z oddelki (enako so bili notranje organizirani tudi okraji in okrožja) in sicer: tajništvo, odseke za notranje zadeve, izgradnjo narodne oblasti, personalni, za finance, socialno skrbstvo, prosveto, trgovino in preskrbo, statistiko, obnovo in izgradnjo, industrijo in obrt, kmetijstvo, promet, gozdarstvo in zdravstvo. V njegovem okviru je delovala tudi Komisija za upravo narodne imovine (KUNI), ki je imela pokrajinsko upravo in upravo za mesto Trst in okrožja, ter komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev.

Dne 8. junija 1945 je PNOO izdal odlok, da velja na njegovem območju italijanska zakonodaja pred 8. septembrom 1943, a z omejitvijo. Ukinile naj bi vse določbe, kolikor so le-te nasprotovale pridobitvam narodnoosvobodilnega gibanja. V tem obdobju so bile glavne naloge PNOO ureditev težkih poveljnih razmer, organiziranje obnove, delitev pomoči, organizacija in obnova šol in sploh normalizacije družbenega in gospodarskega življenja. Delovati so pričela ljudska sodišča.

Razširili so tudi inštitut javnega tožileca. Njegove naloge so bile: sodelovanje v civilnem in kazenskem sodstvu, sodelovanje z vojaškimi organi ter splošni nadzor, tudi nadzor nad vsemi narodnoosvobodilnimi odbori in odborniki glede pravnega izvrševanja zakonov in predpisov, kakor tudi nadzor nad gospodarstvom ter v splošnem tudi nad društvenim življenjem. Kot nadzorni organ ni bil voljen, pač pa ga je postavil najvišji organ ljudske oblasti. Najvišji organ v tožilstvu za Slovensko primorje je bil javni tožilec PNOO.

5. Vojaška uprava Julijske krajine (junij 1945 - 15. september 1947)

Sporazum o začasni upravi zasedenega območja Julijske krajine z dne 5. maja 1945 je bil spremljen s podpisom sporazuma v Beogradu 9. junija 1945, ki je območje razdelil na dve zasedbeni coni, na cono A in B Julijske krajine. Cono A je ločila demarkacijska črta, ki je tekla od Debelega rtiča do Gorice in po Soči (t.i. Morganova črta). Zahodno od nje (in v Pulju) je v cono A zasedbeno upravo prevzel komandant združenih zavezniških sil v Sredozemlju, ki jo je upravljal preko Zavezniške vojaške uprave (ZVU). Sporazum je tudi določal, da se bo v cono A uporabila vsa jugoslovanska civilna uprava, ki je že bila vzpostavljena in ki bi po mnenju zavezniškega vrhovnega komandanta delala zadovoljivo. Vendar je bila ZVU v skladu s sporazumom hkrati pooblaščen, da je lahko uporabila tiste civilne oblasti, ki jih je imela za najboljše v posameznih krajih, kakor tudi, da je upravo po potrebi zamenjala. V cono B vzhodno od demarkacijske črte je ostala jugoslovanska zasedbena oblast, ki jo je predstavljala Vojaška (Vojaška) uprava Jugoslovanske armade za Slovensko primorje, Istro in Reko. Jugoslovanska armada se je iz cone A umaknila 12. junija 1945.

Nekatera odprta vprašanja je reševal sporazum v Devinu, podpisan 20. junija 1945. V njem je bilo tudi določeno, da izraz Julijska krajina po tem sporazumu pomeni italijanske pokrajine Gorico, Trst, Reko (Kvarner) in Pulj (Istro) v mejah iz leta 1939. V cono A je ostal Jugoslovanski odred, ki je štel 2000 mož in je deloval na točno določenem območju pri Opatjem selu, nadrejena sta mu bila komandant 8. armade in jugoslovanska vojna misija pri štabu 8. armade.

5.a) Uprava v cono A Julijske krajine

ZVU je v cono A Julijske krajine delovala neodvisno od zavezniške uprave v Italiji in ni bila začasna uprava, ki bi delovala v imenu in za italijansko vlado, ampak je vzpostavila lastno popolno oblast na območju, ki ji je bilo zaupano. ZVU v Italiji je vrnila upravo italijanski administraciji že 31. decembra 1945, razen ZVU v Videmski pokrajini, ki je prav tako kot ZVU v cono A Julijske krajine ostala do septembra 1947, to je do uveljavitve določil mirovne pogodbe, sklenjene med zavezniškimi silami in Italijo.

S proglasom (razglasom, Proclamation) št. 1⁴ je vrhovni zavezniški poveljnik v Sredozemlju objavil, da prevzema popolno kontrolo nad upravo območja, ki mu je bilo zaupano. Vsa moč uprave in zakonodajalstva in končna upravna odgovornost je pripadla njemu kot vojaškemu poveljniku in kot vojaškemu guvernerju in jo je

⁴ Proglas je postal veljaven, ki je bil objavljen v posamezni pokrajini oziroma občini, op.a.

izvajal posredno preko ZVU. Vsi upravni in sodni uradniki, vsi drugi vladni in občinski funkcionarji in uslužbeneci, vsi uradniki in uslužbeneci države, občine ali drugih uradov (z izjemo onih, ki jih je guverner odstranil) so morali v skladu s tem proglasom nadaljevati svoje delo, in to v skladu z odredbami vojaškega guvernerja ali z odredbami oficirjev zavezniških sil, ki so ga nadomeščali. Proglas je tudi zagotavljal popolno spoštovanje osebnih in lastninskih pravic prebivalstva. Zakoni, ki so veljali pred 8. septembrom 1945, so ostali v veljavi, z izjemo tistih, za katere je smatral vojaški guverner za potrebno, da jih spremeni. Že s tem proglasom so ustanovili tudi tristopenjska zavezniška vojaška sodišča, ki so imela iste pristojnosti kot v drugih krajih Italije.

ZVU, ki je bila v coni A Julijske krajine organizirana podobno kot v Italiji, so sestavljali britanski in ameriški častniki ter določeno število podčastnikov in drugega vojaškega osebja. Višje častnike so rekrutirali med funkcionarji javne uprave obeh držav. Vodstvo ZVU so sestavljali šef civilne uprave, šefi odsekov, pokrajinski šef civilne uprave in pokrajinski višji oficirji za civilne zadeve. Oficirji za civilne zadeve so bili podrejeni komandantu večje operativne enote. Njen glavni štab je bil v Trstu, in sicer Allied Military Government Headquarters 13. Corps. Načeloval ji je višji častnik za civilne zadeve.

V okrožjih so imeli majhne okrožne štabe, ki jim je načeloval okrožni komisar, navadno častnik za civilne zadeve v rangu podpolkovnika, ostali častniki pa so bili specialisti raznih činov. Na sedežih okrajev in večjih občin so bili prav tako komisarji v rangu majorja ali kapetana. Varnostni oficirji so imeli urade v Trstu, Miljah, Tržiču (Monfalcone), Gradežu, Sežani, Gorici, Krminu, Gradišču ob Soči in Kobaridu. Naloga okrožnih in okrajnih komisarjev je bila neposredno izvajati in skrbeti, da so se izvajali predpisi in navodila guvernerja in višjega civilnega častnika na njihovem območju. Pri tem so imeli okrožni komisarji dokaj široke pristojnosti, saj so lahko izdajali celo lastne predpise v obliki okrožnih ukazov.

ZVU je izdajala proglase, ki so bili temeljni predpisi (skupaj jih je izdala 7) in jih je podpisoval vojaški guverner; splošni ukazi so bili splošni predpisi (skupaj 110); ukazi so bili izvršilni predpisi (skupaj 433); administrativni ukazi so imeli značaj konkretne določbe (skupaj 135). Na ravni okrožja so izdajali okrožne ukaze, ki so bili izvršilni predpisi, in okrožne administrativne ukaze (različna imenovanja). Izdajali so tudi administrativna navodila, ki so bila ali objavljena ali interna, obvestila, ki jih je bilo skupaj 29 in so bila navodila prebivalstvu, ter okrožna obvestila.

Uprava ZVU v coni A Julijske krajine se je od tiste, ki so jo zavezniki uvedli v Italiji, razlikovala v nekaterih točkah. Tu niso skušali širiti predpisov postfašistične italijanske vlade, niso se

odločili za uporabo karabinerjev in druge italijanske policije, pritožba na kasacijsko sodišče v Rimu ni bila mogoča, pokrajina (provincia) se je imenovala area - okrožje, namesto prefekta je bil uveden izraz predsednik okrožja, podesta' ni postal župan (sindaco), ampak predsednik občine. Za prehod v Italijo so vpeljali posebna potna dovoljenja. Za Slovence je bilo pomembno določilo, da se povsod tam, kjer so leta 1914 delovale slovenske šole, le te obnovijo. Skušali so tudi uvajati, a marsikdaj neuspešno, slovenski jezik v javno življenje.

ZVU se je sprva odločila, da bi vzpostavila indirect rule - upravljanje dežele preko domačih organov uprave. Problem pa je nastal, ker v coni A marsikje, zlasti na slovenskih območjih, organov stare uprave ni bilo več. Ker obenem ni hotela prevzeti organov uprave, ki jih je vzpostavilo že slovensko osvobodilno gibanje, je po krajšem vmesnem obdobju uvedla direct rule - neposredno upravo.

Vojaški guverner je 26. julija poslal štabu britanskega 13. korpusa navodila za organiziranje lokalne uprave, ki naj bi delovala na osnovi tiste, ki je bila v veljavi pred 8. septembrom 1943, a z delnimi spremembami. Ob tem je poudaril, da noben funkcionar ne sme izvajati navodil organov, ki imajo sedež izven cone. S tem so bili mišljeni PNOO in druge projugoslovanske organizacije, ki so delovale po navodilih slovenskega in jugoslovanskega vodstva. Ta navodila so bila podlaga za splošni ukaz št. 11, ki ga je izdal višji oficir za civilne zadeve 11. avgusta 1945 in ki je urejal krajevno upravo. Upravno - teritorialno je bila cona A na osnovi tega ukaza razdeljena na Tržaško in Goriško okrožje in občino Pulj, s tem da se dotedanje meje med njimi niso spreminjale. Vsako okrožje in vsaka občina so dobili predsednika in svet ter upravne in izvršne odseke in podružnice, in sicer tiste, za katere je ZVU menila, da so potrebni in pristojni pri izvrševanju funkcij krajevne uprave.

Okrožnega predsednika je imenovala in tudi odstavljala ZVU, bil ji je neposredno odgovoren za krajevno upravo okrožja in ji je moral vse navedbe in odloke predložiti v odobritev. Predsednik je bil izvršni in upravni vodja lokalne uprave in podrejen naredbam tega splošnega in vseh naslednjih ukazov, ki jih je objavila ZVU. Njegove pravice in dolžnosti so bile v splošnem enake pravicam in dolžnostim prejšnjih prefektov pokrajin. Okrožni predsednik in okrožni svet, kakor tudi vsi ostali organi krajevne uprave, so morali delovati v skladu z zakoni, ki so na zasedbenem območju veljali pred kapitulacijo Italije, ter po razglasih ali drugih ukazih ZVU, po katerih so se omenjeni zakoni smeli spremeniti ali preklicati. ZVU je v skladu s tem splošnim ukazom po lastni presoji ustanovila oddelke, odseke ali podružnice v uradu okrožnega predsednika.

Okrožni svet so sestavljali predsednik in člani

- v okrožju Trst 17, v okrožju Gorica 14, ki jih je imenovala ZVU. Predsednik in člani naj bi bili izbrani izmed vodilnih oseb okrožja, ki so bili moralno in politično neoporečni in ki bi, kolikor je bilo mogoče, zastopali vse narodnostne, politične in gospodarske sloje okrožja. Okrožni svet je smel izdajati uradne naredbe, ki jih je predložil ZVU v odobritev in je posloval kot posvetovalni zbor.

Splošni ukaz je uvedel predsednika občine, ki ga je imenovala in odstavila ZVU in je imel v splošnem v svoji občini pravice župana. Občinska uprava je bila organizirana v okviru odsekov. Poleg predsednika občine je ZVU imenovala tudi občinski svet na osnovi podobnih kriterijev kot okrožnega.

Kljub temu da je obnavljal staro upravno ureditev, je splošni ukaz št. 11 fakultativno predvidel ustanovitev okrajev in okrajnih odborov, katerih italijanska ureditev ni poznala. Pravico oblikovati okraje in okrajne odbore je imel okrožni komisar. Tudi okrajni odbor je imel le posvetovalni značaj in ni imel vpliva na delo občin. V goriškem okrožju je območja okrajnih odborov določil okrožni komisar z okrožnim ukazom št. 21, 15. septembra 1945, s katerim je predvidel 11 okrajnih odborov. Ta ureditev je bila dejansko posnetek območij okrajnih narodnoosvobodilnih odborov. Na Tržaškem okrožni komisar takega akta ni izdal, pač pa se je poslužil združevanja občin, to je posebne institucije, s katero je bil dosežen isti namen. Do takega primera je prišlo pri občinah Sežana, Tomaj, Dutovlje, Repentabor in Lokev, katere je komisar Tržaškega okrožja z okrožnim ukazom št. 5, 15. oktobra 1945, združil in sklenil ustanoviti en sam upravni organ s sedežem v Sežani. ZVU obenem ni vzpostavila nobenega organa krajevnih oblasti, ki bi deloval v celotni coni.

Ob koncu splošnega ukaza št. 11 je ZVU poudarila, da je ona v coni A edina uprava in edina oblast, ki je upravičena objavljati ukaze in odloke in imenovati uradnike javne uprave. Vse ustanove krajevnih uprav, ki jih je ustanovljal in na katere se je nanašal ta ukaz, so bile pod stalno kontrolo ZVU.

Po izdaji splošnega ukaza št. 11 je ZVU skušala vzpostaviti upravo na vsem območju, ki ga je nadzirala. Naslonila se je na star upravni aparat tam, kjer je ta že obstajal, zlasti v Trstu, Gorici in v večjih krajih. Potrdila oziroma imenovala je vse uradnike z majhnimi izjemami. Med temi uradniki ni bilo Slovencev, ker slovenskih uradnikov v času fašizma ni bilo. Na slovenskem podeželju pa stare italijanske administracije ni bilo mogoče obnoviti, saj so se italijanski uradniki večinoma odselili oziroma boljše, vrnili v veliki večini že takoj po kapitulaciji Italije. Obenem ni hotela uporabiti administracije narodnoosvobodilnih odborov, zato je tu pričela vzpostavljati nov administrativni aparat, ki naj bi bil apolitičen in nepristranski. Zaradi

odpora večine domačinov do zavezniške uprave je ZVU pričela zaposlovati politične emigrante iz osrednje Slovenije, ki so se zadrževali na tem območju ali pa so bili v zavezniških zbirnih taboriščih. Temu je prilagodila tudi zakonodajo in po izdaji ukaza št. 19, 13. oktobra 1945, italijansko državljanstvo ni bilo več pogoj za sprejem v državno službo.

Kljub temu pa ZVU ni uspelo imenovati županov in občinskih svetov v 25 občinah, medtem ko ji je to uspelo v 18, zlasti v večjih. Bili so tudi primeri, ko so ljudje funkcije sicer najprej sprejeli, nato pa odklonili. Njihov odnos do ZVU ni bil odvisen le od narodne pripadnosti, saj so funkcije marsikje odklanjali tudi levo usmerjeni Italijani, praviloma pa Slovenci. Poslednja imenovanja so izvršili celo avgusta 1947. Cvetko Vidmar ocenjuje, da so imele občine, kjer civilna uprava po navodilih ZVU ni bila vzpostavljena, okrog 74.000 prebivalcev.⁵ Tam, kjer krajevne uprave niso uspeli vzpostaviti, so upravo prevzeli komisarji - oficirji za civilne zadeve, ki so ostali večinoma edini zavezniški uradniki, in je bilo delovanje ZVU v teh občinah omejeno na vzdrževanje javnega reda.

ZVU ni obnovila različnih italijanskih policij, ampak je sklenila organizirati novo domačo policijo. V ta namen so zavezniški vojaški policiji poverili še naloge civilne policije, zato so začasno zadržali tudi šefa vojaške policije 13. korpusa s položajem šefa civilne policije pri ZVU. V novo civilno policijo so 30. junija 1945 vključili najprej mestne stražnike (Guardie municipali), nato bivše karabinjerje in druge, tudi bivše člane Narodne zaščite. Ena tretjina naj bi bila Slovencev. Po strukturi komandnega kadra je ta civilna policija močno spominjala na britansko kolonialno policijo. Nova civilna policija je prevzela vlogo vseh bivših formacij in je bila organizirana v šestih oddelkih: personalni, stanovanjski, davčni, uniformni (bivša mestna in gozdarska straža, pristaniška policija, železniška policija, cestno nadzorstvo), kriminalistični in oddelek za transportne zadeve. Poleg tega je imela več specializiranih oddelkov: za urejanje prometa, gašenje požarov, motorizirano policijo in policijo na konjih. Na območju celotne cone so vzpostavili okrajne urade.

5 b) Vprašanje delovanja ljudske oblasti v coni A

Tudi potem, ko je bila Julijska krajina 12. junija 1945 razdeljena na dve coni z različnima vojaškima upravama, je PNOO nadaljeval z delom, je pa na območju cone A vpeljal novo upravno teritorialno ureditev. Obe okrožji sta se zmanjšali, saj je njuno ozemlje deloma ostalo v coni B. Tržaško okrožje je imelo poleg štiri

⁵ Vidmar, Cvetko: Opis zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju, "Goriški letnik", 8/1981, str. 206.

okraje, in sicer Milje - Dolina, Nabrežina, Sežana, Tržič, v katerih je delovalo 95 KNOO. Goriško okrožje je odtlej imelo sedem okrajev, in sicer: Bovec, Kobarid, Kanal, Brda (temu okraju je bil priključen Krmin), Miren, Gorica in Komen, ter približno krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Njihovo število se je namreč zaradi komasacij večkrat spreminjalo. PNOO je odtlej deloval večinoma le na območju cone A, za območje cone B pa je bilo 25. julija 1945 ustanovljeno poverjenišvo PNOO s sedežem v Ajdovščini.

Dne 31. julija 1945 se je PNOO reorganiziral in je imel odtlej štiri komisije: gospodarsko - politično, v kateri so se združili odseki za trgovino in preskrbo, industrijski, prometni, gradbeni, gozdarski in odsek za kmetijstvo in zadružništvo; upravno - politično z odsekom za notranje zadeve, do septembra 1945 z javnim tožilstvom in nato z nadzornim referatom; komisijo za socialne zadeve, ki je prevzela delo odseka za socialno skrbstvo in odsek za zavarovanje in zdravstvo; prosvetno, ki je prevzela delo odseka za prosveto z vsemi oddelki. V okviru PNOO je delovalo še tajništvo in blagajna, ki je vključila finančni odsek in carine. Kasneje deluje tudi ekonomska komisija, še po razpustu PNOO vse do junija 1947 pa tudi komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev.

Javno tožilstvo je s tem imenom uradno obstajalo do sklepa seje PNOO 3. septembra 1945, na kateri je bil priznan ukaz 11, oziroma do 17. septembra 1945, ko je bil sklep objavljen. Namesto njega je bil ustanovljen nadzorni referat, v katerega so vključili dotedanje osebje javnega tožilstva. Referenti nadzornega referata so opravljali posle nadzora nad delom narodnoosvobodilnih odborov, organizirali in vodili tečaje za člane le-teh, dajali navodila, namenjena odbornikom narodnoosvobodilnih odborov, ko slednji niso bili več oblastveni organi, temveč le izvoljeni organi vaše skupnosti. Ta navodila so se nanašala na probleme in odnose z ZVU, ki so se pojavljali v vsakdanjem življenju, ter pomagali iskati rešitve, da narodnoosvobodilni odbori ne bi prišli v nasprotje z odloki in ukazi ZVU.

Z delovanjem so nadaljevali tudi okrožni narodnoosvobodilni odbori v Tržaškem in Goriškem okrožju in Mestni osvobodilni svet Trst. V Tržaškem okrožju je po avgustu 1945 aktivno delovalo 15 odsekov, vendar so nekateri razvili širše poslovanje, drugi manjše, odvisno od potreb in možnosti. MOS je imel 13 odsekov. V juliju in avgustu 1945 so bili po okrajih in vaseh zbori volilcev, marsikje tudi nadomestne volitve, ko so zamenjali ali dopolnili narodnoosvobodilne odbore. Po izdaji splošnega ukaza št. 11 je ZVU na odborniške mesta ponekje hotela postaviti člane narodnoosvobodilnih odborov, ki pa so pristali le na razširitev obstoječih odborov in predlagali čimprejšnji razpis tajnih volitev.

V Goriškem okrožju, ne pa tudi v Tržaškem,

je ZVU sprva, še pred izdajo ukaza št. 11, priznala dotedanjšega predsednika okrožnega narodnoosvobodilnega odbora in okrožni narodnoosvobodilni odbor z nalogami prefektore ter okrajne in krajevne narodnoosvobodilne odbore namesto županstev. To priznanje je bil edini vidnejši uspeh sodelovanja med ZVU in predstavniki ljudske oblasti in se je končalo s splošnim ukazom št. 11, avgusta 1945. Obvestila o prepovedi oblastnega delovanja so po 8. septembru 1945 prejeli tudi ostali okraji goriškega okrožja z izjemo okraja Brda, ki je lahko oblastno deloval do 19. decembra 1945.

V Tržaškem okrožju je bil izjema okraj Sežana, kjer so zavezniki pustili ljudsko oblast do 4. decembra 1945. Zato je okrajni NOO Sežana lahko razvil široko poslovanje z vsemi odseki in komisijami. Izjemen položaj je bil tudi v okraju Nabrežina, kjer so se pogajanja zavlekla do decembra 1945, ker zavezniki niso dobili ljudi, ki bi nadomestili odbornike okrajnega narodnoosvobodilnega odbora. Najhitreje je bila uprava, ki jo je postavila ZVU, poleg Trsta in Gorice vzpostavljena v okraju Tržič, kjer je bila pomembna industrija in so ga zato zavezniki skrbno nadzorovali.

Kljub temu da je ZVU narodnoosvobodilnim odborom odvzela pristojnosti, marsikje pa jih je nadomestila s svojo krajevno upravo, so le-ti z delom nadaljevali na vseh nivojih, od pokrajinskega do krajevnega. Njihovo delo se je omejilo na ljudsko samopomoč, predloge, navodila in nasvete. Krajevni NOO so še vedno obravnavali krajevne probleme in jih po svoji moči reševali.

Ljudska oblast je bila tako zakoreninjena, da so bili še v letu 1946 volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore. Tako so oktobra in novembra 1946 na Goriškem izvedli volitve v 27 KNOO, kjer so izvedli komasacijo, in v 11 KNOO, ki so ostali v območju prejšnje krajevne enote. Komasacija je zajela tudi sedem okrajev goriškega okrožja. Podoben je bil položaj v Tržaškem okrožju. KNOO so opravljali svoje delo, kjer se je dalo, izvedene so bile volitve, pa tudi zasedanja okrajnih skupščin. Tako lahko govorimo o izrazitem dvovladju na področju javne uprave, če ne štejemo še župnijskih uradov, ki so v manjših občinah vodili matično službo in izdajali izpiske iz matičnih knjig.

PNOO je 31. decembra 1946 ukinil Tržaško okrožje, 23. februarja 1947 sprejel sklep o ukinitvi.

6. Uprava v coni B Julijske krajine (12. junij 1945 - 15. september 1947)

Cona B je obsegala celotno območje med demarkacijsko (Morganovo) črto in rapalsko mejo, torej danes slovenska in hrvaška območja. Za celotno območje je bila na osnovi ukaza maršala J. Broza Tita št. 218 25. junija 1945, ustanovljena Vojna (Vojaška) uprava jugoslovanske

armade (VUJA) za Slovensko primorje, Istro in Reko. V ukazu je Tito posebej poudaril, da krajevne civilne oblasti narodnoosvobodilnih odborov ostanejo v svoji polni veljavi in še naprej vrše svoje funkcije v tesnem sodelovanju z vojaško upravo. VUJA je tako v coni B nadzirala izvajanje beograjskega in devinskega sporazuma, sprejemala ukrepe, ki so bili pomembni za celotno cono (za področje financ, carine, prometa itd.), usklajevala delo med narodnoosvobodilnimi odbori in organi zaledne vojaške oblasti ter vojaškimi uradi zunaj cone. Pomagala pa je tudi pri graditvi gospodarskih temeljev in predstavljala najvišjo sodno oblast v coni B.

Že med vojno, zlasti pa vse od ustanovitve cone B, je bila jasna delitev na območje, ki je bilo v pristojnosti slovenskih oblasti, in na tisto, kjer so bile pristojne hrvaške oblasti. Formalnih pooblastil te oblasti na območju, ki je bilo pravno še vedno del italijanske države, sicer niso imele, imele pa so dejanski vpliv, saj so organi ljudske oblasti, pa tudi vojna uprava, ravnali po njihovih navodilih.

Slovenski del cone B - cona B Slovenskega primorja - je tako obsegala vse dele Tržaškega in Goriškega okrožja, ki so po začasnem sporazumu prišli pod jugoslovansko vojno upravo: slovensko Istro z obalnimi mesti, mali Kras s središčem v Hrpeljah - Kozini, vse brkinske, ilirskobistriške, postojnske, idrijske, vipavske in tolminske predele in Trento, ki s tem strnjenim ozemljem ni bila neposredno povezana. Od Jugoslavije je bila cona B ločena z nadzorovano italijansko - jugoslovansko mejo, ki jo je bilo možno prestopiti le s posebnimi dovoljenji. Med cono A in B je bil prehod mogoč z osebno izkaznico. V začetku je bilo v upravnoteritorialni ureditvi še nekaj ostankov medvojne partizanske teritorialne razdelitve. Tako je poleg okraja Koper v slovenski Istri nekaj časa obstajal okraj Piran, medtem ko je v Vipavski dolini poleg Ajdovsko-vipavskega obstajal še okraj Črnič. Kmalu pa so prešli na upravnoteritorialno razdelitev, ki se je obrnila vse do konec cone B. Tako je bilo za celotno cono B Slovenskega primorja ustanovljeno Vzhodnoprimesko okrožje, ki je imelo najprej devet in nato osem okrajev. Sprva samostojni Cerkniški okraj se je priključil Idrijskemu. Za celotno slovensko Istro je bil oblikovan Koprski okraj, znotraj katerega so imela mesta Koper, Izola in Piran poudarjeno upravno - politično samostojnost. Ostali okraji v coni B so bili: Hrpelje - Kozina, Ilirska Bistrica, Postojna, Ajdovščina, Idrija, Grgar, Tolmin.

Ne glede na razdeljenost Slovenskega primorja oz. Julijske krajine se PNOO ni odpeval oblastvenim pravicam nad vsem območjem. Dejansko pa mu je oblasne pristojnosti priznavala le VUJA v coni B, saj je bila zanjo legitimna in legalna samo oblast, ki je bila vzpostavljena v narodnoosvobodilni borbi. Tako se v coni B ni le obdržala obstoječa ljudska oblast, ampak se še

razvijala. Ker pa je imel PNOO sedež v Trstu, so v coni B z odlokom PNOO dne 25. julija 1945 ustanovili poverjenišvo PNOO, ki pa je dejansko delovalo že od začetku julija. Ni bilo izvoljen narodnoosvobodilni odbor, temveč del PNOO s pristojnostmi samostojnega organa. Poverjenišvo je s PNOO v Trstu le občasno usklajevalo najpomembnejša vprašanja, ki so bila specifična za vso Primorsko. Za svoje delo je odgovarjalo PNOO in skupščini ljudskih odposlancev. Sedež je imelo v Ajdovščini. Vodil ga je poverjenik, ki so mu bili podrejeni upravni odseki in Narodna zaščita, ki je skrbel za javno varnost. Poverjenik je imenoval najpomembnejše funkcionarje, medtem ko je bilo imenovanje okrajnih funkcionarjev v pristojnosti okrajnih narodnoosvobodilnih odborov. Ena pomembnejših nalog poverjenišva je bila usmerjati in usklajevati delo okrajnih narodnoosvobodilnih odborov.

Poseben organ je bil zbor ljudski odposlancev Vzhodnoprimeskega okrožja, ki so ga sestavljale vse okrajne narodnoosvobodilne skupščine in predstavniki javnega, političnega, gospodarskega, kulturnega in verskega življenja. Vsega se je sestel trikrat. Določal je glavne naloge v prizadevanjih za priključitev Primorske k Jugoslaviji in sprejemal poročila PPNOO. Vendar je PPNOO obdržalo vse pravne in upravne pristojnosti, zato je med zasedanji zbora samostojno sprejemalo vse pravne akte (tudi tiste z zakonsko močjo) in operativno vodilo celotno oblastveno dejavnost. Imelo je organiziran upravni aparat, ki je bil sestavljen iz dveh komisij, upravno - pravne in gospodarske, ki sta imeli ustrezne odseke. Komisiji so sestavljali vodje odsekov. Imel je tudi kolegijski organ, v katerem so bili vodje upravnih odsekov. Avgusta 1945 je bila ustanovljena Komisija za upravo narodne imovine (KUNI) z nalogo, da upravlja javno razlaščno in opuščeno imovino. Podrejene so ji bile okrajne uprave. Odločitve je PPNOO sprejemalo z odloki in odredbami, ki so jih pripravljali odseki v sodelovanju s pravno službo, in so bili nato objavljeni v uradnem listu PPNOO. Status PPNOO se je tako bistveno razlikoval od statusa ostalih narodnoosvobodilnih odborov v Sloveniji in tudi v coni B.

Dne 7. septembra 1945 razpisane volitve v KNOO so bile nato septembra in oktobra povsod tam, kjer jih niso mogli izvesti leta 1944. V okraju Cerkno so izvolili 2, Idrija 8, Tolmin 7, Ilirska Bistrica 30, Hrpelje-Kozina 29, Postojna 25, Koper 54 NOO, tako da so bili organi ljudske oblasti povsod izvoljeni. Izvedli so tudi združitve manjših krajevnih območij v večja, s čimer se je število KNOO nekoliko zmanjšalo in jih je bilo od 202 do 207.

V coni B je bil že leta 1945 dejansko vzpostavljen jugoslovanski sistem, ki pa je bil prilagojen izjemnosti stanja in se jugoslovanska zakonodaja ni izvajala neposredno, ampak je tiste zakone in predpise, ki jih je dovoljeval status začasne uprave (bile so tudi nekatere izjeme),

sprejemalo poverjenišvo PNOO, pa tudi VUJA.

7. Uprava v Svobodnem tržakem ozemlju (15. september 1947 - 5. oktober 1954)

Mirovna pogodba, sklenjena med zavezniškimi in pridruženimi silami in Italijo 10. februarja 1947 (njena določila so bila uveljavljena 15. septembra isto leto), je med drugim določila tudi novo mejo med Italijo in Jugoslavijo in ustanovitev samostojne državne enote - Svobodnega tržaškega ozemlja (STO). Prezidij ljudske skupščine FLRJ je 15. septembra 1947 izdal ukaz o razširjenju veljavnosti ustave, zakonov in drugih predpisov FLRJ na območju, ki je bilo priključeno FLRJ, prezidij ljudske skupščine LR Slovenije pa 18. septembra 1947 ukaz o razširjenju ustave in zakonov LRS na priključeno ozemlje Primorske. S tem je bilo priključeno območje Slovenskega primorja vključeno v upravno ureditev FLRJ in LRS.

V prilogah 6 in 7 mirovne pogodbe sta bila s stalnim in začasnim statutom STO določena njegov mednarodnopravni položaj in notranja ureditev. Vodil naj bi ga guverner, katerega naloga je bila konstituirati vlado in organizirati volitve v ustavodajno skupščino. Za vzpostavitev nove države je bilo torej ključno imenovanje guvernerja, ki je bilo v pristojnosti Varnostnega sveta OZN. Dotlej je uprava ostajala v rokah dveh zavezniških vojaških uprav, razmejitve pa je tekla po demarkacijski (Morganovi) črti na območju, ki je bilo del STO. Začasna ureditev se je zaradi spremenjenih mednarodnih razmer zavlekla vse do oktobra 1954, ko je bilo STO v skladu s Spomenico o soglasju, ki so jo podpisale ZDA, Velika Britanija, Jugoslavija in Italija, razdeljeno med Italijo in Jugoslavijo. STO tako dejansko ni nikoli zaživelo in je cono A, ki je obsegala poleg tržaške občine še občine Devin - Nabrežina, Zgonik, Repentabor, Dolina in Milje, ves čas ostala pod upravo Zavezniške vojaške uprave, cona B, ki pa je obsegala Koprski in Buijski okraj, pa pod upravo VUJE.

ZVU je v coni A obdržala v bistvu enako upravno ureditev kot v dotedanji coni A Julijske krajine. Leta 1949 je razpisala občinske volitve in so bili poslej občinski sveti voljeni in ne več imenovani. Vse več pristojnosti je v upravi območja dobivala Italija, zlasti po juniju 1952. Cona A se je tako postopoma vključevala v italijansko državo.

V coni B STO je oblast izvajala Vojsna uprava Jugoslovanske (ljudske) armade za jugoslovansko cono STO, ki ni imela več pristojnosti zasedbene uprave, ampak je bila uprava z mandatom. Njen sedež je bil v Kopru. Pristojnosti na območju krajevne uprave je tudi ona prenesla na civilne oblastne organe. Deset dni po podpisu mirovne pogodbe, 20. februarja 1947, je bil ustanovljen Istrski okrožni ljudski odbor (IOLO), na katerega sta v soglasju z VUJO prenesla vso

oblast poverjenišvo PNOO in oblastni NOO za Istro v Labinu. Cona B STO je bila razdeljena na okraj Koper, ki je bil de facto povezan s slovenskimi oblastmi, in okraj Buje, ki se je vezal na hrvaške oblasti. Zakonodajno in izvršno oblast je IOLO obdržal do leta 1952, ko je jugoslovanska vlada uvedla določene ukrepe. Komandant vojne uprave v Kopru je 15. maja 1952 izdal tri odredbe s takojšnjo veljavo, med njimi tudi odredbo o prenosu pristojnosti IOLO na okrajna ljudska odbora v Kopru in Bujah. Podobno kot v coni A je tudi v coni B jugoslovanska oblast cono vse bolj vključevala v svoj upravni, gospodarski, pa tudi politični sistem.

Meja med okrajema Koper in Buje je leta 1954 z manjšimi korekturami postala meja med Slovenijo in Hrvaško.

Literatura po ločkah:

- Čermelj, Lavo: Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadarska pokrajina. Imenoslovje in politično - upravna ureditev, Beograd, 1945.

Čermelj, Lavo: Slovenci in Hrvati pod Italijo, Ljubljana 1938.

Kacin Wohinz, Milica: Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921-1928, Koper, Trst 1977, str. 45-95; 245-298.

Kacin Wohinz, Milica: Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935, Koper 1990, str. 91-124.

Bezljaj Krevcl, Ljudmila: Upravna ureditev Primorske s posebnim ozirom na občine v letih 1814-1940, "Arhivi", l. 2, 1979, št. 1-2, str. 37-41.

Vidmar, Cvetko: Oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju, "Goriški letnik", 8/1981, str. 173-222.

Raccolta Ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno d'Italia.
- Ferenc, Tone: Ustanovitev Operacijske cone Jadransko Primorje jeseni 1943. Icta, "Zgodovinski časopis", l. 19-20, 1965-1966, str. 401-419.

Ferenc, Tone: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, "Prispevki za zgodovino delavskega gibanja", l. XX, 1980, št. 1-2, str. 31-55, V. Nemška okupacijska uprava v Južni Sloveniji, Istri in Furlaniji, str. 49-52.

Vidmar, Cvetko: Oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju, "Goriški letnik", 8/1981, str. 173-222.

Stuhlfarrner, Karl: Il Litorale Adriatico 1943-1945, "Annales", l. VI, 1996, št. 8, str. 81-86.

Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationszone "Adriatisches Küstenland", Trieste.

3.
 Ferenc, Tone: Razvoj ljudske oblasti v Slovenskem primorju 1941-1947, v *Katalogi* 6, 1979, str. 9-47.
 Ferenc, Tone: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, *Mi volimo* (III. knjiga), Ljubljana 1991, str. 191-343.
 Gombač, Metka: Autonomia e decentramento della politica jugoslava alle fine del secondo conflitto mondiale. Un caso specifico: Il comitato regionale di Liberazione nazionale per il litorale sloveno e Trieste, "Annales", I. VI, 1996, št. 8, str. 87-110.
 Uradni list Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst.
4.
 Novak, Bogdan: *Trieste 1941-1954*, Milano 1973.
 Gombač, Metka: Tržaško okrožje 1945, "Goriški letnik", I. 6, 1979, str. 241-160.
 Gombač, Metka: Gradivo okrožnega narodnoosvobodilnega odbora Trst in okrajnih narodnoosvobodilnih odborov tržaškega okrožja 1945-1947, "Prispevki za zgodovino delavskega gibanja", I. 20, 1980, št. 1-2, str. 143-163.
 Gombač, Metka: Tržaško in goriško okrožje 1945-1947, "Primorska srečanja", I. 4, 1980, št. 20, str. 104-108.
 Gombač, Metka: Upravni organi in njihovo gradivo v Slovenskem primorju 1945-1947, "Arhivi", I. 2, 1979, št. 1-2, str. 56-59.
 Gombač, Metka: Autonomia e decentramento della politica jugoslava alle fine del secondo conflitto mondiale. Un caso specifico: Il comitato regionale di Liberazione nazionale per il litorale sloveno e Trieste, "Annales", I. VI, 1996, št. 8, str. 87-110.
 Vidmar Cvetko, Oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju, Goriški letnik, 8/1981, str. 173-222.
 Troha, Nevenka: Politično življenje v coni A Julijske krajine z vidika slovensko - italijanskega sodelovanja, magistrska naloga, Ljubljana 1993, str. 53-62.
 Troha, Nevenka: Slovensko - italijanski odnosi v coni A Julijske krajine v luči dokumentov projugoslovanskih sil, doktorska disertacija, Ljubljana 1996, str. 27-98.
 Troha, Nevenka: Fra liquidazione del passato e costruzione del futuro. Le foibe e l'occupazione jugoslava della Venezia Giulia, v *Foibe, Il Peso del Passato*, uredil Gianpaolo Valdevit, Benetke 1997, str. 59-96.
 Uradni list Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst.
5.
 a)
 Vidmar, Cvetko: Oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju, "Goriški letnik", 8/1981, str. 173-222.
 Troha, Nevenka: Slovensko - italijanski odnosi v coni A Julijske krajine v luči dokumentov projugoslovanskih sil, doktorska disertacija, Ljubljana 1996, str. 99-117.
 Novak, Bogdan: Trieste 1941-1954, Milano 1973.
 Allied Military Government, 13 Corps, Venezia Giulia, The Allied Military Government Gazette.
 b)
 Gombač, Metka: Tržaško okrožje 1945, "Goriški letnik", I. 6, 1979, str. 241-160.
 Gombač, Metka: Gradivo okrožnega narodnoosvobodilnega odbora Trst in okrajnih narodnoosvobodilnih odborov tržaškega okrožja 1945-1947, "Prispevki za zgodovino delavskega gibanja", I. 20, 1980, št. 1-2, str. 143-163.
 Gombač, Metka: Tržaško in goriško okrožje 1945-1947, "Primorska srečanja", I. 4, 1980, št. 20, str. 104-108.
 Gombač, Metka: Upravni organi in njihovo gradivo v Slovenskem primorju 1945-1947, "Arhivi", I. 2, 1979, št. 1-2, str. 56-59.
 Gombač, Metka: Autonomia e decentramento della politica jugoslava alle fine del secondo conflitto mondiale. Un caso specifico: Il comitato regionale di Liberazione nazionale per il litorale sloveno e Trieste, "Annales", I. VI, 1996, št. 8, str. 87-110.
 Nemeč, Nastaška: SIAU na Goriškem, diplomatska naloga, Ljubljana 1988.
 Troha, Nevenka: Slovensko - italijanski odnosi v coni A Julijske krajine v luči dokumentov projugoslovanskih sil, doktorska disertacija, Ljubljana 1996, str. 99-117.
 Uradni list Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst.
6.
 Perovšek, France: Moja resnica, Ljubljana 1995, str. 21-78.
 Troha, Nevenka: Oris položaja v koprskem okraju cone B Julijske krajine v letih 1945-1947, "Prispevki za novejšo zgodovino", I. 36, 1996, št. 1-2, str. 67-94.
 Zagradnik, Maruša: Optiranje za italijansko državljanstvo s priključnega ozemlja, "Prispevki za novejšo zgodovino", I. 36, 1996, št. 1-2, str. 95-108.
 Uradni list Poverjeništvu pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje.
7.
 Uradni list Zavezniške vojaške uprave Britansko-ameriške cone Svobodnega tržaškega ozemlja.
 Uradni list Vojne uprave JA jugoslovanske zone na STO in Istrskega okrožnega ljudskega odbora.
 Uradni vestnik okraja Koper.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE VERWALTUNG IM SLOWENISCHEN KÜSTENLAND 1918-1954

Der Artikel stellt eine Übersicht über die Verwaltung im slowenischen Küstenland dar (das Gebiet zwischen der im Rapallo-Vertrag festgelegten Grenze und der Grenze zwischen Österreich-Ungarn und Italien aus dem Jahre 1915 - mit Ausschluß des Kanaltals), und er beruht vorwiegend auf der angeführten Literatur.

Das slowenische Küstenland konnte zwischen 1918 und 1954, als die heutige Grenze zwischen Italien und Jugoslawien (Slowenien) gezogen wurde, sehr unterschiedliche Verwaltungsformen. Dieses Gebiet stand unter italienischer Verwaltung, unter deutscher Okkupationsverwaltung, unter der Verwaltung der slowenischen Volksbefreiungsbewegung, unter der Militärverwaltung Jugoslawiens sowie der der westlichen Alliierten. Der Artikel setzt sich mit diesen unterschiedlichen verwaltungsterritorialen und verwaltungsrechtlichen Ordnungen auseinander.

SUMMARY

THE ADMINISTRATION IN THE SLOVENE LITTORAL REGION FROM 1918 TO 1954

Based on the quoted literature, the article presents an overview of the administration systems in the Slovene Littoral Region (the area between the Rapallo border and the 1915 border between Austria-Hungary and Italy, without the Kanalska Valley). In the period between 1918 and 1954, when the present borderline between Italy and former Yugoslavia (present-day Slovenia) was established, the Slovene Littoral Region had very different organisations of administration. In the region, the Italian administration, the administration of the German occupying forces, the administration of the Slovene Liberation Movement, and the military administrations of Yugoslavia and the Western allies were all active. The article deals with all these different administrative- (both territorial and administrative) - legal organisations.



Acro klub, Tromostovje po Plečnikovi preureditvi, leta 1933,
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka